



UDK:37.373.911

**Asliddin NURMATOV**,  
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi  
E-mail: [nurmatovasliddin1992@gmail.com](mailto:nurmatovasliddin1992@gmail.com)

Qarshi davlat universiteti dotsenti, PhD X.Jumayev taqrizi asosida

## QASHQADARYO VILOYATI UMUMTA'LIM MUASSASALARI INFRATUZILMASIGA TA'SIR KO'RSATUVCHI OMILLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatidagi umumta'lim muassasalarining infratuzilmasiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Jumladan, aholining joylashuvi, tabiiy-geografik sharoitlar, iqtisodiy rivojlanish darajasi, transport tarmog'i holati hamda mahalliy budjet imkoniyatlari infratuzilmaning shakllanishi va rivojiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani ko'rib chiqilgan. Tahlillar asosida muassasalarning hududiy nomutanosibli, moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi va kadrlar ta'minoti bilan bog'liq muammolar aniqlangan. Maqolada, shuningdek, umumta'lim infratuzilmasini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ham ishlab chiqilgan.

**Kalit so'zlar:** Qashqadaryo viloyati, umumta'lim muassasalari, infratuzilma, hududiy nomutanosiblik, ijtimoiy omillar, iqtisodiy rivojlanish, transport tarmog'i, ta'lim siyosati, demografik bosim.

## FACTORS AFFECTING THE INFRASTRUCTURE OF PUBLIC EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE KASHKADARYA REGION

Annotation

This article analyzes the main factors affecting the infrastructure of public institutions in the Kashkadarya region. In particular, it was considered how the location of the population, natural-geographical conditions, the level of economic development, the state of the transport network and local budgetary opportunities affect the formation and development of infrastructure. Based on the analyzes, problems with the territorial imbalance of institutions, insufficient material and technical base and personnel supply were identified. The article also developed recommendations for the improvement of public education infrastructure.

**Key words:** Kashkadarya region, General Educational Institutions, Infrastructure, territorial imbalance, social factors, economic development, transport network, education policy, demographic pressure.

## ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ИНФРАСТРУКТУРУ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ КАШКАДАРЬНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В данной статье проанализированы основные факторы, влияющие на инфраструктуру общеобразовательных учреждений Кашкадарьнской области. В частности, были рассмотрены положение населения, природно-географические условия, уровень экономического развития, состояние транспортной сети, а также то, как местные бюджетные возможности влияют на формирование и развитие инфраструктуры. На основе анализа выявлены территориальная несбалансированность учреждений, недостаточность материально-технической базы, проблемы с кадровым обеспечением. В статье также содержатся рекомендации по улучшению инфраструктуры общего образования.

**Ключевые слова:** Кашкадарьнская область, общеобразовательные учреждения, инфраструктура, территориальное неравенство, социальные факторы, экономическое развитие, транспортная сеть, образовательная политика, демографическое давление.

**Kirish.** So'nggi o'n yilliklarda ta'lim tizimining infratuzilmasi global miqyosda ijtimoiy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlarida (SDG-4) sifatli ta'limga yerishish, jumladan, zamonaviy va xavfsiz o'quv muhitini ta'minlash barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishning asosiy mezoni sifatida belgilangan. Rivojlangan mamlakatlar ta'lim infratuzilmasini rejalashtirishda hududiy muvozanat, aholining yosh tarkibi, texnologik integratsiya darajasi, yekologik xavfsizlik va ijtimoiy inklyuziya kabi kompleks omillarni hisobga olgan holda faol siyosat yuritmoqda. Bu boradagi ilg'or tajribalar shuni ko'rsatadiki, maktablarning moddiy-texnik holati, ularning geografik joylashuvi va transportga bog'liqligi ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, ayniqsa maktab infratuzilmasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda [1]. Biroq mavjud vaziyat tahlili shuni

ko'rsatmoqdaki [2], Qashqadaryo viloyati, xususan, tog'li va chekka hududlarda joylashgan tumanlarda umumta'lim muassasalari infratuzilmasi bir xilda rivojlanmagan. Viloyatda aholining demografik ko'payishi, maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar sonining ortib borayotgani, ayrim hududlarda yangi maktablar qurilishiga bo'lgan yehtiyoj, mavjud binolarning jismoniy va funksional jihatdan yeskiranligi kabi muammolar mavjud. Bundan tashqari, hududlarning iqtisodiy imkoniyatlari, transport-logistika sharoitlari hamda tabiiy-geografik omillar ham maktab infratuzilmasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Ushbu omillarning o'rganilishi hozirgi davrda nihoyatda dolzarb hisoblanadi. Birinchidan, ta'lim infratuzilmasining sifati va hududiy taqsimoti nafaqat ta'lim mazmuniga, balki aholining kelajakdagi mehnat bozoriga kirishish imkoniyatlariga, ijtimoiy faolligi va salomatligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchidan, maktab infratuzilmasi orqali hududlarda ijtimoiy barqarorlikni

ta'minlash, kambag'allikni kamaytirish va yoshlar orasida ijtimoiy tengsizlikni bartaraf yetish mumkin. Uchinchidan, Qashqadaryo viloyati misolida umumta'lim infratuzilmasiga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish orqali respublikaning boshqa hududlari uchun ham amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi. Shu jihatdan, mazkur tadqiqot nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham yega bo'lib, ta'limni hududiy rivojlantirishda geografik yondashuvlarning zarurligini asoslab beradi.

**Muhokama.** Qashqadaryo viloyatida umumta'lim muassasalari infratuzilmasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni tizimli o'rganish shuni ko'rsatadiki, hududning tabiiy-geografik joylashuvi bu sohada muhim rol o'ynaydi. Tog'li, tog'oldi va tekislik mintaqalarining mavjudligi ta'lim muassasalarining joylashuvi va ularga yyetib borish imkoniyatini murakkablashtiradi. Ayniqsa, tog'li hududlarda joylashgan Kitob, Shahrisabz, Yakkabog', Dehqonobod, Qamashi va G'uzor tumanlarida aholi punktlarining tarqoq joylashuvi, yo'l infratuzilmasining yyetarli darajada rivojlanmaganligi maktablar sonini yyetarli darajada ko'paytirishga to'sqinlik qilmoqda. Aksincha, viloyatning nisbatan tekis relyefga yega Qarshi shahri, Qarshi, Nishon, Mirishkor, Muborak va Koson tumanlarida infratuzilma ko'proq markazlashgan va rivojlangan bo'lib, bu ta'lim sifati va qamrovi o'rtasida hududlararo tafovutni yuzaga keltirmoqda [3]. Ushbu holat umumiy ta'lim tizimini hududiy muvozanat tamoyillari asosida qayta ko'rib chiqish zaruratini tug'diradi.

Demografik omillar ham ta'lim infratuzilmasining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatsa, Iqtisodiy va ijtimoiy omillar ham infratuzilma rivojida hal qiluvchi ahamiyat kasb yetadi.

Iqtisodiy va ijtimoiy omillar ham infratuzilma rivojida hal qiluvchi ahamiyat kasb yetadi. Ayrim tumanlarda mahalliy budjet imkoniyatlari cheklangani sababli ta'lim infratuzilmasiga zarur investitsiyalar yo'naltirishda muammolar kuzatilmogda [4, 6]. Kadrlar bilan ta'minlash muammosi ham dolzarb: chekka va tog'li hududlardagi maktablarda malakali o'qituvchilarning yyetishmasligi, yosh pedagoglar uchun ijtimoiy sharoitlarning yaratilmaganligi kadrlar oqimini kuchaytirmogda. Bu yesa infratuzilmadan samarali foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi [7].

**Tahlil va natijalar.** So'nggi yillarda O'zbekistonda umumta'lim tizimini rivojlantirish va modernizatsiya qilish

Qashqadaryo viloyati umumta'lim maktablari to'g'risida ma'lumot

|                      | 2010/ 2011  |               | 2015/ 2016  |               | 2020/ 2021  |               | 2023/ 2024  |               |
|----------------------|-------------|---------------|-------------|---------------|-------------|---------------|-------------|---------------|
|                      | Maktab soni | O'quvchi soni | Maktab soni | O'quvchi soni | Maktab soni | O'quvchi soni | Maktab soni | O'quvchi soni |
| Qashqadaryo viloyati | 1116        | 500584        | 1124        | 485693        | 1155        | 639649        | 1220        | 673058        |
| Qarshi sh.           | 51          | 41900         | 50          | 43015         | 54          | 60104         | 59          | 62116         |
| Shahrisabz sh.       | -           | -             | -           | -             | 26          | 23786         | 27          | 25436         |
| tumanlar             |             |               |             |               |             |               |             |               |
| G'uzor               | 79          | 32507         | 79          | 32055         | 78          | 40480         | 79          | 41189         |
| Dehqonobod           | 89          | 24006         | 89          | 22335         | 93          | 29939         | 101         | 31584         |
| Qamashi              | 87          | 41279         | 89          | 39178         | 89          | 51250         | 95          | 54276         |
| Qarshi               | 64          | 34183         | 67          | 33224         | 69          | 44710         | 70          | 46716         |
| Koson                | 96          | 46780         | 99          | 43198         | 102         | 55418         | 102         | 56391         |
| Kitob                | 92          | 38852         | 92          | 36832         | 94          | 49230         | 98          | 50910         |
| Mirishkor            | 39          | 17560         | 39          | 16998         | 39          | 21701         | 43          | 22254         |
| Muborak              | 33          | 14190         | 32          | 14150         | 33          | 16950         | 34          | 17098         |
| Nishon               | 38          | 23696         | 38          | 23316         | 38          | 30548         | 43          | 31946         |
| Kasbi                | 58          | 29709         | 59          | 28493         | 61          | 35640         | 61          | 37863         |
| Ko'kdala             | -           | -             | -           | -             | -           | -             | 97          | 43591         |
| Chiroqchi            | 176         | 69797         | 178         | 70378         | 192         | 90875         | 124         | 56063         |
| Shahrisabz           | 111         | 49022         | 110         | 46404         | 85          | 40622         | 85          | 43520         |
| Yakkabog'            | 103         | 37103         | 103         | 36117         | 102         | 48396         | 102         | 52105         |

Jadval Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. "Har bir hudud – alohida yondashuv" tamoyili asosida qishloq joylarda yangi maktablar qurish, mavjudlarini ta'mirlash, internet va texnologik vositalar bilan ta'minlash bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmogda. Ayniqsa, Prezident qarorlari bilan tasdiqlangan ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish dasturlari asosida respublika miqyosida maktablar soni va sifati bo'yicha hududlararo tafovutni kamaytirish maqsad qilinmogda. Shunga qaramay, iqtisodiy-geografik sharoitlar va moliyaviy resurslarning notekis taqsimlanishi infratuzilmaning bir xilda rivojlanishiga to'siq bo'lmogda. Shu bois, ta'lim infratuzilmasini shakllantirishda hududiy ixtisoslashuv, demografik bosim va tabiiy omillar inobatga olingan kompleks rejalashtirish zarur.

Qashqadaryo viloyatidagi umumta'lim maktablari soni va o'quvchilar sonining 2010/2011-2023/2024 yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlari asosida batafsil, ilmiy va tizimli tahlil uch asosiy yo'nalishda olib borildi (jadval). Maktablar soni, o'quvchilar soni va o'rtacha yuklama (1 maktabga to'g'ri keladigan o'quvchilar soni) ko'rsatkichlari.

1. Maktablar soni bo'yicha hududiy guruhlash va dinamik tahlil.

2010/2011 yildan 2023/2024 yilga qadar Qashqadaryo viloyatida umumta'lim maktablari soni 1116 tadan 1220 tagacha oshgan, ya'ni 104 ta yangi maktab tashkil yetilgan. Bu ko'rsatkich viloyatda ta'lim infratuzilmasining bosqichma-bosqich kengayib borayotganini ko'rsatadi. Tumanlar kesimida yeng ko'p maktabga yega bo'lgan hududlar qatorida Chiroqchi tumani (124 ta), Dehqonobod (101 ta), Koson (102 ta), Yakkabog' (102 ta), Kitob (98 ta) va Ko'kdala (97 ta) tumanlari ajralib turadi [10]. Bu hududlar maydon jihatdan katta va aholi zichligi turlicha bo'lsa-da, ta'lim muassasalari ko'pligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Ko'kdala tumanining 2023 yildan keyingina alohida tuman sifatida tashkil yetilganiga qaramay 97 ta maktab bilan yuqori ko'rsatkichga yerishgani ye'tiborga molik.

Aksincha, Mirishkor (43 ta), Muborak (34 ta), Nishon (43 ta) va Shahrisabz tumani (85 ta) kabi tumanlarda maktablar soni nisbatan kamrog bo'lib, bu hududlardagi joylashuvning chekka yoki iqlim sharoitlarining og'irligi, yoki aholi zichligining pastligi bilan izohlanishi mumkin. Qarshi (70 ta) va Qamashi (95 ta) tumanlarida yesa maktablar soni o'rtacha darajada.

## 2. O'quvchilar soni bo'yicha hududiy tafovutlar va demografik tahlil.

Qashqadaryo viloyatida o'quvchilar soni 2010/2011 yildagi 500 584 nafardan 2023/2024 yilda 673 058 nafarga yetib, qariyb 172 474 nafarga yoki 34,5% ga oshgan. Bu o'sish tabiiy demografik ko'payish, migratsiya oqimi va ta'limga bo'lgan ehtiyoj ortib borayotganining ko'rsatkichidir.

Hududlar kesimida 2023/2024 yil uchun eng ko'p o'quvchilar quyidagi hududlarda to'plangan: Qarshi shahri – 62 116 nafar, Ko'kdala tumani – 43 591 nafar, Chiroqchi – 56 063 nafar, Koson – 56 391 nafar, Qamashi – 54 276 nafar, Kitob – 50 910 nafar. Bu holat mazkur hududlarda ta'lim yoshidagi bolalar sonining yuqoriligi, hamda markaziy yoki iqtisodiy faol zonalarda joylashganini anglatadi. Ayniqsa, Qarshi shahri viloyat markazi sifatida ko'p sonli aholiga ega bo'lgani sababli, yuqori o'quvchi kontingentiga ega.

Eng kam o'quvchi soni esa Muborak (17 098), Mirishkor (22 254), Nishon (31 946) va Dehqonobod (31 584) tumanlariga to'g'ri keladi. Bu hududlarda o'quvchilar sonining kamligi ko'proq chekka, kam zichlikdagi aholi punktlarining mavjudligi va ayrim holatlarda migratsiya oqimi bilan izohlanadi.

3. O'rtacha 1 maktabga to'g'ri keladigan o'quvchilar soni (yuklama) tahlili.

Maktablar soni va o'quvchilar soni nisbatidan kelib chiqib, o'rtacha bir maktabga to'g'ri keladigan o'quvchilar soni viloyat bo'yicha 2023/2024 yilda 551 nafarni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich o'rtacha yuklama normasi sifatida qaralishi mumkin. Hududlar kesimida yuqori yuklama kuzatilgan hududlar quyidagilar: Qarshi shahri – 1053 o'quvchi/maktab (62116:59), Shahrisabz shahri – 942 o'quvchi/maktab (25436:27), Koson tumani – 553 o'quvchi/maktab (56391:102), Qamashi – 571 o'quvchi/maktab (54276:95). Bu holatlar ta'lim muassasalarida sinf sig'imi yuqori, ikkinchi smenada ta'lim berish keng tarqalgan, maktab binolariga yuklama kuchayganini bildiradi. Ayni vaqtda bu tumanlarda yangi maktablar qurilishi zaruriyati ham mavjud.

Kam yuklama qayd etilgan tumanlar esa: Dehqonobod – 313 o'quvchi/maktab (31584:101), Mirishkor – 517 o'quvchi/maktab (22254:43), Muborak – 503 o'quvchi/maktab (17098:34). Bu ko'rsatkichlar ayrim maktablar imkoniyatidan to'liq foydalanilmayotgani, ayrimlarida esa sinflar kam o'quvchidan iborat bo'lishi, yoki aholi zichligi pastligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Qashqadaryo viloyatining umumta'lim maktablari infratuzilmasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni yanada chuqur va aniq tahlil qilish maqsadida viloyat hududi geografik jihatdan uch asosiy rayonga – Tog'li, Tog'oldi va Tekislik rayonlariga ajratildi.

Tog'li rayonlar qatoriga Kitob tumani, Shahrisabz shahri va tumani hamda Yakkabog' tumani kiradi. Bu hududlarning asosiy geografik xususiyati ularning tog'li relyefga ega bo'lishidir, bu esa infratuzilma rivojlanishiga o'ziga xos cheklovlarni yaratadi. Tog'li relyef transport va kommunikatsiya tizimlarining rivojlanishini qiyinlashtiradi, shuningdek, binolar qurilishi va maktab infratuzilmasini kengaytirishni murakkablashtiradi. Shu bois, ushbu

hududlarda maktablar sonining ko'payishi sekin kechmoqda, bu ayniqsa Kitob va Yakkabog' tumanlarida ko'zga tashlanadi.

Demografik nuqtai nazardan, bu rayonlarda aholi soni va o'quvchi yoshdagi bolalar soni ortmoqda. Masalan, Yakkabog' tumanida o'quvchilar soni 52 mingga yetgan bo'lsa-da, maktablar soni deyarli o'zgarmagan (102 ta). Bu esa bir maktabga to'g'ri keladigan o'quvchilar sonining ortishi, ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tog'oldi rayonlariga Dehqonobod, G'uzor, Qamashi, Chiroqchi va Ko'kdala tumanlari kiradi. Ma'lumotlarga ko'ra, tog'oldi rayonlarda maktablar soni so'nggi yillarda sezilarli o'sish ko'rsatgan, ayniqsa Dehqonobod va Ko'kdala tumanlarida yangi maktablar tashkil etilgan. Biroq, Chiroqchi tumanida maktablar sonining kamayishi statistik ma'muriy o'zgarishlarga bog'liq (2022-yilda tumandan Ko'kdala tumani ajralib chiqqan). Tog'oldi hududlarda aholining o'sishi va ta'limga talab ortishi ta'lim infratuzilmasining yangilanishi va kengaytirilishini talab qiladi.

Bu rayonlarda infratuzilma bosimi o'rta va yuqori darajada bo'lib, maktablarning zamonaviyligi va joylashuvi ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Tekislik rayonlariga Qarshi shahri, Qarshi tumani, Kasbi, Koson, Mirishkor, Muborak va Nishon tumanlari kiradi. Ushbu hududlar to'liq tekis relyefga ega bo'lib, aholining zich joylashuvi va iqtisodiy faoliyat markazlari hisoblanadi. Shu sababli, tekislik rayonlarda maktab infratuzilmasi uchun imkoniyatlar keng, biroq aholining tez o'sishi infratuzilma bosimini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, tekislik rayonlarda sanoat va xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishi ta'lim muassasalarining infratuzilmasini yaxshilash uchun qo'shimcha moliyaviy resurslar taqdim etadi. Ammo aholi zichligi va migratsiya oqimi natijasida yangi maktablar qurish, mavjudlarini modernizatsiya qilish zarurati doimiy ravishda dolzarb bo'lib qolmoqda.

**Xulosa va takliflar.** Tahlillar natijasida aniqlanishicha, Qashqadaryo viloyatining uchta geografik rayoni – Tog'li, Tog'oldi va Tekislik – ta'lim infratuzilmasi rivojlanishida turlicha imkoniyat va cheklovlarga ega. Tog'li rayonlarda tog'li relyefning murakkabligi infratuzilmaning kengayishiga to'sqinlik qilsa, Tog'oldi rayonlarda aholining o'sishi va iqtisodiy faollik infratuzilmani rivojlantirishga qo'shimcha talablar yaratmoqda. Tekislik rayonlarda esa aholi zichligi va shaharsozlik jarayonlari infratuzilma bosimini orttirib, maktablar soni va sifatini oshirishni taqozo etadi.

Shu sababli, har bir rayonga xos infratuzilma siyosatini ishlab chiqish zarur bo'lib, tog'li hududlarda transport va kommunikatsiya tizimini yaxshilash, tog'oldi rayonlarda ta'lim infratuzilmasini yangi demografik holatlarga moslashtirish, tekislik rayonlarda esa maktablar soni va sifati bo'yicha investitsiyalarni ko'paytirish dolzarb vazifalardandir. Bunday mintaqaviy yondashuv Qashqadaryo viloyatidagi umumta'lim tizimining barqaror va sifatli rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

## ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. <https://lex.uz/docs/-4312785>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son farmoni. <https://lex.uz/docs/-5971265>
3. Nurmatov A.U. Qishloq joylarini ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan tadqiq etishning nazariy va uslubiy asoslari. O'zbekiston zamini. Ilmiy-amaliy va innovatsion jurnal. ISSN 2181-9955. №3 – Toshkent, 2023. B. 72-76
4. Nurmatov A.U.. Economic geographical factors affecting the development of the infrastructure of the Educational system. In volume 38 of, of Eurasian Journal of History, Geography and Economics (EJHGE), December 2024. Genius Journals Publishing Group, Brussels, Belgium. P. 47-50

- 
5. Nurmatov A.U. Qashqadaryo viloyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy xususiyatlari. Zamonaviy geografik tadqiqotlar: nazariya, amaliyot, innovatsiya xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Samarqand 2023-yil 12-13-May. B. 443-448.
  6. Курбонов Ш. Ўзбекистон кишлок туманлари ижтимоий-иктисодий географияси. Монография. – Т.: MUMTOZ SO'Z, 2019. 226 б.
  7. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari. [www.stat.uz](http://www.stat.uz)
  8. Qashqadaryo viloyati xalq ta'limi boshqarmasi axborot byulleteni, 2024 yil.
  9. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. <https://qashstat.uz/>